

ДІТИ ТА ВЛАДА: ПОГЛЯД ФЕНТЕЗІ КІНЦЯ ХХ СТОРІЧЧЯ

Анотація.

Сюжет повернення істинного короля, як один з провідних в літературі фентезі, є відгалуженням міфологічного мотиву зв'язку людини і землі. На тлі цього сюжету тема взаємин дитини-протагоніста та істинної чи злочинної влади набуває нового звучання через поєднання з мотивом ініціації героя. У статті здійснюється огляд реалізації подібних сюжетів у фентезі останньої чверті ХХ ст. в творах Д. Вінн Джонс та В. Крапівіна. Зіставлення дозволяє зробити припущення про особливості мотиву ініціації героя.

Ключові слова: фентезі, Діана Вінн Джонс, Владислав Крапівін, архетип Короля, мотив зв'язку людини і землі, ініціація.

Тема Істинного Короля — одна з провідних в літературі фентезі. Найчастіше вона є складовою сюжету відновлення гармонії та миру в фентезійній реальності (зокрема їй присвячений третій том «Володаря Перснів» Дж. Р. Р. Толкіна). Одним з варіантів розвитку подібного сюжету стає активне втручання героя-підлітка в ситуацію порушеної справедливості та, як закономірний фінал, його становлення у ролі легендарного культурного героя чи світського володаря (Істинного Короля). Класичним прикладом може слугувати, зокрема, цикл Р. С. Льюїса «Хроніки Нарнії».

Сюжет дитини-культурного героя набуває поширення в 1970–80-ті рр. У нашій розвідці ми намагаємося порівняти особливості реалізації названого сюжету в творах британської письменниці Діани Вінн Джонс (1934–2011) та радянського автора Владислава Крапівіна (1938 р.н.). Названих авторів зближує тематика та проблематика творів, заснованих, як вважають багато дослідників, на імпринтингу дитинства. Під цим явищем розуміємо психофізіологічний механізм, згідно з яким образ, сприйнятий в певний кризовий період розвитку, міцно запам'ятовується в мозку, трансформуючись у стійку програму поведінки. Обидва автори були дітьми війни, які відчули її опосередковано, в тилу та через відчуженість дорослих, заклопотаних фізичним виживанням [див. напр.: 5; 1, с. 5]. Наслідком такого імпринтингу став виразний антивоєнний пафос творів, підкреслене відчуття справедливості та відповідальності у дітей, зображення проблем у стосунках з дорослими. Можливо, саме через схожість світосприйняття, закладену воєнним та повоєнним дитинством, письменники звертаються

майже одночасно (в середині 1970-х рр., тобто перед новою хвилею холодної війни) до проблеми відновлення справедливого світоустрою.

Окреслимо хронологічні рамки, протягом яких тема відновлення справедливості в поєднанні з темою взаємин дитини та влади (архетипу дитини — культурного героя) розроблялася у творах названих письменників. 1977 р.: В. Крапівін створює трилогію «В ніч великого припливу», Д. Вінн Джонс — роман «Сила трьох» (Power of Three). Одночасно Вінн Джонс працює над циклом «Квартет Дейлмарку» (Dalemark Quartet, 1975–79 рр., повертаючись до цього ж циклу в 1993 р.). 1980 р.: Крапівін пише повість «Діти синього фламінго», 1982–83 рр. — трилогію «Голубник на жовтій галявині», 1985 р. — «Жовтогарячий портрет з цятками». У цей же період Вінн Джонс працює на циклом про чарівника Крестомансі, однією з тем якого є збереження світового балансу та захист магічно обдарованих дітей. З 1988 року Крапівін розпочинає цикл про Великий Кристал (модель Всесвіту), ключові повісті якого написані саме у 1989–90 рр. У 1993 р. Діана Вінн Джонс розвиває мотиви Артуріани та архетип істинного короля у романі «Заклятий ліс» (Hexwood), пізніше мотиви Артуріани будуть відтворені у новому контексті в диалогії про хранителів всесвітньої гармонії *magidiv* («Глибокі таємниці»/«Deep Secret» та «Змова Мерліна»/«The Merlin Conspiracy», 1997–2003 рр.). Усі названі твори поєднані темою відновлення справедливості та гармонії на рівні держави і провідною роллю головних героїв — підлітків (орієнтовно — дванадцятирічних та старших). Конфлікт у такій ситуації часто розпочинається із розладу в стосунках з дорослими (відсутність розуміння з боку батьків, неприйняття правил та канонів дорослого суспільства, гостре відчуття несправедливості з боку дорослих, особливо наділених владою стосовно дитини). Згодом конфлікт переростає у протистояння з представниками влади в країні та протистояння самій системі влади, заснованій на несправедливості та узурпації. Чому героями, які борються проти свавілля, несправедливості і тоталітарної влади Вінн Джонс та Крапівін роблять саме підлітків? За свідченнями психологів цей вік є порою трансформації психіки, переходу зі стану дитини до світу дорослих, часом ініціації у доросле життя, «моментом умисної регресії особистості, коли лібідо відокремлюється в ідентичності неповнолітнього та відтворюється знов з ідентичністю дорослого» [4, с. 266]. Бунтівні настрої спрямовуються не лише на найближче оточення, а й на загальніші рівні. Герої починають відчувати відповідальність за своє життя та за ситуацію навколо. Бунт проти несправедливості підштовхує їх до активного втручання в ситуацію. Література фентезі дозволяє змодельювати ситуації, коли таке втручання досягає успіху, стихійний бунт набуває форми цілеспрямованої боротьби. Конструктивні дії протагоніста рятують ситуацію в країні, дитина перетворюється на культурного героя (Валерка у «В ніч великого

припливу», Галієн Тукк у «Постріл з монітору», Танакві та її брати й сестра в «Чарівних шатах», Мітт у «Потопельник Амметр» тощо).

Обидва письменники підкреслюють обдарованість та неординарність підлітків, їхню активну роль у новому дорослому житті. У Крапівіна діти є головними (часто чи не єдиними) носіями ідеї справедливості, честі та гідності («В ніч великого припливу», «Жовтогарячий портрет з цятками» тощо). Герої Крапівіна знаходяться у постійній конфронтації з дорослими саме через свою віру в справедливість та прагнення зберегти честь. Дорослі виступають або як байдужі («Жовтогарячий портрет з цятками»), пасивні та безсилі спостерігачі (Зоряний майстер «В ніч великого припливу»), або як зрадники («Діти синього фламінго»), або як головне втілення Зла, ворожа сила, якій протидіє дитина. Пасивність та безсилля дорослих у ситуації порушеної справедливості підкреслює й Діана Вінн Джонс. Дорослі в її творах, за винятком безпосередніх учасників змови, не бачать зла через свою звичку до механізму державного устрою, відсутність критичного мислення, зашореність сприйняття. Водночас перед безпосередньою небезпекою вони здатні мобілізуватися, оцінити ситуацію, вдатися до рішучих дій разом із героями — підлітками («Чарівні шати» — тітка героїні, «Візок та квідера» — граф Півночі, «Змова Мерліна» — батьки героїні тощо).

Важливо відзначити роль особливих дорослих, чия діяльність спрямована на допомогу та підтримку дітей. Таким є чарівник Крестомансі та подібні йому персонажі у Діани Вінн Джонс. Командори Крапівіна є по суті єдиними дорослими, здатними повністю підтримати і зрозуміти дитину в її боротьбі за справедливість. Цей образ трансформується у творчості письменника. Герой (дорослий/хлопчик) у повісті «В ніч великого припливу» і стихійні повстанці проти Тих, Хто Наказує, Яр і Глеб у трилогії «Голубник на жовтій галявині» пліч-о-пліч з підлітками борються зі злом як системою, перемагають і прагнуть підтримати результати своєї перемоги. Пізніше письменник змальовує орден Командорів, які лише знаходять особливих (а через це більш вразливих) дітей («койво») та захищають їх від зла дорослого світу («Постріл з монітора», 1988). При цьому майже одночасно Крапівін показує трансформований орден Командорів, який, виявляючи койво, використовує їхню енергію болю для керування світом («Сторожа на якірному полі», 1988). Таким чином, будь-яка стала система чи організація, на думку Крапівіна, зраджує дитину, дорослі знову стають провідниками безмежної влади та зла.

Активне втручання підлітка у будову системи показане в обох письменників як засноване на почутті справедливості, відповідальності за свою землю та спорідненості архетипічних ролей. Проте спостерігається важлива відмінність. У Діани Вінн Джонс діти діють, підтримуючи та розвиваючи традицію, зв'язок зі знаннями та здобутками пращурів («Сила Трьох», «Чарівні

шати», «Змова Мерліна» і т.п.), тобто, фактично, оновлюючи безперервний ланцюг рідної культури, підтримуючи головне та суттєве, піддаючи його критичному переосмисленню та аналізу, читаючи старі символи та угоди новими свіжими очами. У Крапівіна головний спосіб дії — руйнація системи як явища. Першочерговою метою стає ліквідація «наперед визначеного» («В ніч великого припливу»), розрив кола, у яке замкнули галактику («Голубник на жовтій галявині»), стирання ідентифікаційних індексів («Гуси-гуси, га-га-га») тощо. Герої Діани Вінн Джонс виправляють те, що було зіпсоване зрадою чи узурпацією, апелюючи до сили Землі, відновлюючи зв'язки зі стихіями, їхніми персоніфікаціями, тобто, звертаючись до архетипічних образів (зокрема, образу Істинного Короля, хранителя землі — «Заклятий ліс», «Змова Мерліна», «Глибокі таємниці» тощо). Практично, функція культурного героя — відновити первинно закладену гармонію, оновивши її, очистивши від нашарувань корупції та узурпаторів. Герої Крапівіна сприймають будь-яку систему як ворожу, тоталітарну силу, яка придушує живу особистість, міфи та легенди, що їх переказують персонажі творів, не несуть глибинної інформації про світоустрій, вони лише підтверджують несправедливість світу (місто, що зрадило своїх дітей — «Постріл з монітора», дзвони у степу — «Жовтогарячий портрет з цятками» тощо). Як зазначає Б. Мінаєв, подібний спротив тоталітарній системі був однією з важливих властивостей тієї радянської дитячої літератури, яка не слугувала цілям пропаганди [див.: 3].

Аналогічні висновки напрошуються під час порівняння дій героїв-підлітків при спробі зупинити конфлікт (заколот, війна, конфлікт між народами). Обидва письменники змальовують дітей як силу, що здатна протидіяти конфлікту, розв'язаному дорослими. Діти здатні побачити у противнику не лише ворога, а й однолітка, яким рухають ті самі проблеми, що добре знайомі герою. Саме діти розпочинають діалог та знаходять вихід з конфліктної ситуації трьох народів («Сила Трьох»), діти розробляють план як здолати суперечки між цехами середньовічного міста («В ніч великого припливу»), Фаддєйка, герой «Жовтогарячого портрета з цятками», своєю владою зупиняє війну, змусивши дорослих принести клятву миру на чарівному артефакті.

Проте, наслідки подібних дій у письменників різні. Герої Діани Вінн Джонс, зробивши рішучі кроки до зупинки конфлікту, беруть активну участь у розвитку подій, вони розбудовують новий, мирний світ, беручи на себе відповідальність влади нарівні з дорослими («Заклятий ліс», «Змова Мерліна», «Квартет Дейлмарка» тощо). Тобто практично проходять ініціацію у доросле життя [6, с. 19]. Герої Крапівіна роблять лише рішучий крок, зупиняючи конфлікт. Проте вони не чинять наступних кроків. Так, Фаддєйка, зупинивши війну, покидає фентезійний світ, де відбувалися події,

відмовляється від влади. Немає місця у врятованому ними світі для росту і дорослішання героям повісті «В ніч великого припливу», вони змушені покинути рідне місто. Легендарні рятівники, культурні герої у Діани Вінн Джонс стають засновниками нових династій, продовжувачами живої традиції. Уся їхня діяльність спирається на свідомий контакт з архетипами, сходження до глибин несвідомого та повернення у доросле життя в новій ролі. Підлітковий бунт і спротив завершується ініціацією, переходом на новий рівень, поєднуючись з відновленням справедливості (мотивом повернення істинного короля, глибинного зв'язку з землею). Герої Крапівіна свідомо залишаються у стані підлітка. «Мені завжди дванадцять» — повторює один з них («В ніч великого припливу»), назавжди лишаються хлопцями бунтівні «вітерці» («Голубник на жовтій галявині») тощо. Навіть дорослі, які присвячують своє життя дітям, Командори, по суті, залишаються у душі підлітками [див.: 2]. Вони так само відторгають дорослий світ, він для них ворожий та небезпечний. Дитина як носій ідеї честі та справедливості залишається в ізоляції, не ініціюється у доросле життя, не знаходить там собі місця (Яр, Глеб — «Голубник на жовтій галявині») інакше, як взявши на себе роль захисника дітей від дорослого світу. Борючись з несправедливістю, дитина перемагає, але вона позбавлена дієвої моделі відновлення гармонії після своєї перемоги.

Дозволю собі висловити припущення: відсутність умов для ініціації чи свідомо відмова від неї героїв Крапівіна викликана ситуацією тоталітарного суспільства, в якому створювався доробок письменника. Могутня тоталітарна система, ізолюючи людину від її коріння, наповнює індивідуума почуттям зневіри, спричиняє інфантилізм, призводить до самоізоляції особистості, не дозволяючи йому розвинути у повноцінного носія традиції, відповідального за свою землю та свій народ. Порівняння доробку двох письменників, які, перебуваючи у двох різних системах, відчували одну і ту саму небезпеку для світу, шукали схожі шляхи виходу та прагнули розкрити проблему взаємин дитини та влади, демонструє риси особистості, залежної від тоталітарної системи, — спадщину, яку нам необхідно усвідомити, та яку ще долати й долати.

Література

32. Великанова Е. А. Цикл «В голубине Великого Кристала» В. Крапівіна : проблематика и поэтика : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е. А. Великанова. — Петрозаводск, 2010. — 22 с.

33. Колганов В. Л. Ключ к Крапивину [Электронный ресурс] / В. Колганов // Lib.ru : Журнал «Самиздат». — 2010. — Режим доступа : http://samlib.ru/k/kolganow_wladimir_leonidowich/kr.shtml
34. Минаев Б. Синдром Винни-Пуха [Электронный ресурс] / Б. Минаев // Октябрь. — 2013. — № 9. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/october/2013/9/16m.html>
35. Gray Richard M. Archetypal Explorations : Towards an Archetypal Sociology / Richard M. Gray. — N.Y., L. : Routledge, 1996. — 320 p.
36. Kaplan D. Diana Wynne Jones and the World-Shaping Power of Language [Электронный ресурс] / D. Kaplan // Chrestomanci Castle. — 2012. — Режим доступа : <http://suberic.net/dwj/thesis.txt>
37. Mendlesohn F. Diana Wynne Jones : children's literature and the fantastic tradition / F. Mendlesohn. — N.Y., L. : Routledge, 2005. — 240 p.

Yevheniia Kanchura

CHILDREN AND STATE POWER THROUGH THE PERSPECTIVE OF FANTASY LITERATURE (late 20th century)

The plot of returning King, one of the leading in fantasy literature, is the ramification of mythological motif of human's connection with the land. Against this background, the theme of relations between a teenager and a true or evil state power acquires new meaning in the context of the hero's initiation. The article suggests analysis of such fantasy stories by D. Wynne Jones and V. Krapivin in the last quarter of the 20th century. Comparison reveals the features of the initiation motif.

The works by these authors have close themes and issues, based on their childhood imprinting. During the World War II, both of them were young children, who felt the war indirectly through the separation of adults, busy with physical survival. The consequence of this imprinting became clear antiwar pathos of their books, underlined sense of fairness and responsibility, problems in relationships with adults. Almost simultaneously (in the mid 1970s, i.e. before the new wave of the Cold War) D. Wynne Jones and V. Krapivin come to the problem of restoring a just state power in their books.

The article deals with the cycles by D. Wynne Jones: *Dalemark Quartet* (1975–79, 1993), *Chrestomansy stories* (1977–88), *Magids' novels* (1997–2003), the novels *Power of Three* (1977) and *Hexwood* (1993) and the cycles by V. Krapivin: *The High Tide Night* (1977), *The Dovecote on the Yellow Meadow* (1982–1983),

The Grand Crystal (1988–89) and the novels *The Blue Flamingo's Kids* (1980) and *An Orange Portrait with Speckles* (1985). All these works are combined by the theme of justice and harmony in the state and the leading role of the main characters — teenagers. The conflict in this situation often begins with the child's frustration in relationships with adults (lack of parents' understanding, rejection of the rules and canons of adult society, keen sense of injustice on the part of adults, especially those who are in authority in respect of the child). Subsequently, the conflict develops into a confrontation with the authorities in the country and opposition within the system of power, based on injustice and usurpation.

The reason why Wynne Jones and Krapivin make teenagers play part of the heroes fighting against tyranny, injustice and totalitarian power is the psychological peculiarities of that age. It is the period of transformation of the psyche, the transition from the state of the child to the adult world, the initiation into adulthood. Teenage rebellions are directed not only at the immediate environment, but also for more general level. Revolt against injustice pushes the protagonists to the active intervention into the situation. Fantasy literature allows simulating a model where the intervention is successful; a spontaneous rebellion takes the form of purposeful struggle.

Both writers emphasize talent and originality of adolescents, their active role in the new adult life. Children in Krapivin's books are the main carriers of justice and dignity, which makes them confront the adults as indifferent, passive and powerless observers of the evil. Diana Wynne Jones also emphasizes the passivity of adults, their lack of critical thinking. However, they are able to mobilize and face the immediate danger due to the actions of their children.

Both writers show teenagers' intervention in the structure of the system as based on the sense of justice, responsibility for their land and connection to the archetypal roles. But there is an important distinction. While Diana Wynne Jones depicts her characters as maintaining and developing the tradition, updating a continuous chain of native culture with simultaneous critical reflection and analysis (gaining the initiation experience for becoming adult), the aim of Krapivin's characters is to destroy the old unjust system without any clear further constructive program. Even having become the cultural heroes, the characters in Krapivin's books try to escape the duty of power, refuse the authority or lose the opportunity for self-development in the new situation. Most of the characters in these books try to preserve their teenage identity, like the adults who support the children («Comandors»), who are actually keeping the adolescent identity too.

The article suggests that the lack of conditions for initiation or the conscious rejection of it is caused by the conditions of totalitarian society in which V. Krapivin had worked. The powerful totalitarian system, which isolates a person

from his/her roots, fills an individual with the sense of discouragement, causes infantilism, leads to isolation of the individual, not allowing him/her to develop the personality able to be in charge of the land and people. The comparison of works by two writers who felt to the same danger, were looking for similar ways out, and sought to uncover the problem of the relationship of the child and the authorities, demonstrates the traits of personality dependent on totalitarian system.

Keywords: *fantasy, Diana Wynne Jones, Vladislav Krapivin, the archetype of the King, mythological motif of human's connection with the land, initiation.*
